

NAJSTARIJI POMENI CRMNIČKIH NASELJA

Savo Lekić

The author deals with the sources in which Crmnica is being mentioned as a unique geographical unit and one of the counties of old Montenegro, starting from the Annals of Priest Dukljanin from the 12th century in which Crmnica is mentioned for the first time as a parish. Crmnica, „a piece of Montenegrin heaven“ as described by one Prussian travel writer, shared the destiny of Montenegro in its fight for freedom and independence within the boundaries between the Ottoman Empire and Venice. This article contains information on settlements, inventories and migrations.

Crmnica je jedinstvena prirodno uobličena geografska cjelina, sa svih strana osim s istoka, ograničena uzvišenjima koja ponegde prelaze nadmorsku visinu od hiljadu metara. Nalazi se u jugoistočnome dijelu Crne Gore. U prošlosti je bilo pomjeranja njenih granica prema Riječkoj nahiji, Krajini i Paštrovićima. Tokom 16. vijeka vođen je dugogodišnji spor Gluhodoljana iz Crmnice i Paštrovića zbog pašnjaka, obradivog zemljišta i voda na Sozini i Paštrovskoj gori. Spor je riješen pred umirnim sudom, rektorom i providurom u Kotoru 1560. godine, ali su sukobi na tom prostoru nastavljeni i tokom 17. vijeka. Iz narodnog predanja saznaje se da je granica Crmnice prema istoku proširena u korist sela Limljana i Boljevića, a na štetu Krajine. Takođe je vođen spor između Crmničke i Riječke nahije oko sela Trnova i Komarna zbog bogatih ribolova na Skadarskome jezeru, kojima su gravitirale obje nahije, ali je spor riješen i ta

sela su pripala Crmnici. Crmnici su povremeno pripadala i sela Seoca i Krnjice (od razgraničenja Crne Gore i Turske 1859. god. do oslobodilačkih ratova 1876-1878. godine). Od 1878. godine ta sela ponovo su pripojena Krajini. Međutim, stanovnici tih sela srodniji su s Crmničanima nego s Krajinjanima, pa su ušli u sastav Crmnice.

Crmničani su u dužem periodu vodili česte borbe za odbranu svoje teritorije i proširenje granica, ali ipak nije dolazilo do većih teritorijalnih promjena. Mnogi sporovi rješavani su zahvaljujući angažovanju zvaničnih crnogorskih organa i lokalnih plemenskih vlasti.

Zbog povoljnih prirodnih uslova, blage konfiguracije zemljišta, uticaja sredozemne klime, obilja izvorskih voda, bogate i raznovrsne flore i faune ta oblast je od najranijih vremena bila privlačna za naseljavanje. Priroda je od Crmnice „stvorila izvanredan kraj“.¹ „Ovdje je morao biti početak svijeta i života.“² Crmnica je „dio crnogorskog raja“.³ U dužem periodu taj kraj je, u odnosu na ostale oblasti crnogorske države, bio najgušće naseljen i s najviše prirodnih uslova za život stanovništva. Tokom istorijskog, ekonomskog i kulturnog razvoja u toj oblasti izgrađena su brojna naselja, naznačena u istorijskim izvorima. Na osnovu zapisa u istorijskim izvorima i drugoj dokumentaciji saznajemo kad su ta naselja najranije pomenuta.

Crmnica, kao župa, prvi put se pominje u Ljetopisu Popa Dukljanina iz sredine 12. vijeka pod nazivom Cermenize, Cermeniza, a u kasnijim izvorima pominju se različiti nazivi tve oblasti. U povelji kraja Milutina iz 1296. godine naziva se Crvnica, u povelji Stefana Dečanskog iz 1321. godine Črmnica, u jednom sporu iz 1454. godine Carvnica, u Hrisovulji Ivana Crnojevića iz 1482. godine Cernica, u turskim defterima iz

¹ Pavel Rovinski, *Cernogorija*, tom II, Sanktpeterburg 1897, str. 33.

² Vilhelm Ebel, pruski putopisac i botaničar, 1841. godine.

³ Vatroslav Čeh, *Kus černohorskeho raja*, Prag 1909, str. 5-14.

1521. i 1523. godine Nahija Cernica, a u povelji Skenderbega Crnojevića iz 1527. Crvnica, u jednom dokumentu iz 1776. godine Nahija Crnica, u listu *Grlica* za 1835. godinu Crnička nahija. U mletačkim izvorima od 15. do 18. vijeka najčešće se navodi naziv Cernica. Napokon, poslije poduzetog kolebanja o postanku i značenju njenog naziva, ustaljen je definitivan naziv oblasti - Crmnička nahija, a njenih stanovnika Crmničani. „Možda se u navedenim oblicima krije sloveniziranje nekog starijeg tuđeg imena, koje su Sloveni prilagodili svom jeziku.“⁴

Prema Ljetopisu Popa Dukljanina Zeta se dijeli na deset župa, među kojima je i Crmnica (Cermeniza). Postojala je župa Prapatna, ali nijesu usaglašena mišljenja historičara o mjestu na kojem se nalazila. Andrija Jovićević smatra da se Prapatna nalazila u Donjim Murićima u Krajini, a srpski historičar Stojan Novaković smatra da je Prapatna bila današnje selo Papratnica u Crmnici. Po narodnoj tradiciji, zetski knez Stefan Vojislav, da bi se sačuvao od Vizantije, podigao je u Prapatni drveni gradić. U neposrednoj blizini nalazilo se jako vrelo u mjestu Tunje u Crmnici, đe se 1040. godine odigrala velika bitka između zetske i vizantijske vojske u kojoj je Vojislav odnio pobjedu. Tom bitkom Vojislav je konsolidovao svoju vojsku za pobjedu nad Vizantijcima u znamenitoj Barskoj bici 1042. godine, u kojoj je poginulo 40.000 vizantijskih vojnika. U selu Komarnu, koje se nalazi ševerno od mjesta Tunje nalazila se mala crkvice Sv. Andrije, u kojoj su bile dvije nejednake nadgrobne ploče. Ispod veće, kako ističe predanje, mogao je biti „ukopan Vojislav“, a ispod manje njegovo neko dijete, „počem je tu živio oko trideset godina“.⁵

Ti navodi sačuvani su u narodnoj tradiciji, ali se ne oslanjaju na provjerene istorijske izvore. Na temeljima te crkvice mještani su podigli Crkvu Sv. Đorđa, koja i danas postoji. Kad je riječ

⁴ Dr Jovan Vukmanović, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988, str. 8.

⁵ R. T. Plamenac, *Memoari*, Istorijski institut Crne Gore, fascikla 84.

o Prapratni, ustanovljeno je na osnovu relevantne dokumentacije da se nalazila između Bara i Ulcinja, na području današnjih Mrkojevića.

Zbog izuzetnih povoljnih uslova za život ta oblast je od davnina bila privlačna za naseljavanje. Najstariji etnički sloj u njoj čine Iliri: Labeati oko Skadarskoga jezera, na istoku Scitroni i na severu Dokleati. Najstariji spomenici iz toga perioda su kamene gomile, kojih najviše ima u Komarnu, Trnovu, Dupilu, Kruševici, Pepićima i Sozini. U mjestu Mijela između Virpazara i Godinja nalazi se nekropola s 30 grobova, otkrivena 1928. godine, u kojima su kosturi u zgrčenom stanju. U nekropoli su pronađeni bogati nakiti među kojima je i jedna ogrlica iz bronzanoga doba, stara 3 do 4000 godina. Iz rimskog perioda sačuvani su spomenici: ostaci karavanskog puta za Brajiće koji je prolazio kroz Crmnicu, amfore i jedna mermerna ploča, pronađena kod Bače blizu Virpazara, s reljefom vinove loze, koja je, vjerovatno, pripadala nekom imućnijem rimskom građaninu.

Proces sloveniziranja starinaca u Crmnici rano je završen, pa je na taj način dobijeno homogeno slovensko stanovništvo. Najpouzdanija svjedočanstva o etničkom sastavu i društvenim odnosima su manastirske povelje i narodna predanja. Sa sigurnošću se može istaći da nazivi današnjih naselja na ovom području potiču iz starijeg etničkog sloja (to su slovenska topografska i lična imena). Međutim, nazivi naselja Sotonići, Limljani, Karučići su neslovenskoga porijekla. Najstariji pomeni crmničkih naselja nalaze se u poveljama vladara, sudskim zapisima i drugim dokumentima, među kojima su značajni popisi stanovništva. U povelji kralja Vladislava iz 1242. godine pominju se sela Godinje, Komarno, Kruševica i Međeđa Glava, koja se kao pošedi poklanjaju Manastiru Sv. Nikole u Vranjini. Tome manastiru 1280. godine kraljica Jelena Anžijska daje selo Krnjice i uljanik u selu Kruševica. Poveljom iz 1296. godine kralj Milutin

poklanja selo Orahovo Vranjinskome manastiru. U toj povelji pominju se Limljani i Poluždrebica Štitari. Postoji mišljenje da je naziv sela Limljani albanskoga porijekla, a u Štitarima je bila popova zemlja. Poveljom iz 1326. godine kralj Stefan Dečanski potvrđuje dar Kaznaca Dimitrija, koji Vranjinskome manastiru daje selo Brčeli sa svim ljudima i pravima. Stefan Dušan, prije nego je postao kralj, ovom manastiru daje selo Trnovo, koje je bilo bogato pašnjacima. Gramatom Ivana Crnojevića iz 1468. godine određene su granice Vranjinskoga manastira u Crmnici, odnosno obim zemljišta na koje je taj manastir polagao pravo. U toj gramati ističe se da su Živoderi, Hrlići i Gluhodoljani oduzeli pošede sela Limljana, a da su crkveno zemljište u Crmničkome polju pritisli Dupiljani i Sotonići. U dokumentima iz 15. vijeka u Kotorskom arhivu ima više pomena o pojedincima iz Crmnice koji su pozajmljivali novac. Karakteristično je napomenuti da se u tim dokumentima, pored uobičajnih naših imena, nalaze i ova lična imena: Beko, Škor, Kakaloć, Pjaž, Gatan, Škoran, Kondija, Kalači, Malamos i dr.

Đurađ Stracimirović Balšić oko 1403. godine poklanja selo Rake Vranjinskom manastiru, Balša III 1420. godine selo Karuče, a Ivan Crnojević 1469. selo Zabes. Na osnovu tih povelja može se ustanoviti da su pošedi Vranjinskoga manastira bili veliki i bogati – manastir je bio najbogatiji feudalac na tome području. Najveći značaj manastir je imao u vrijeme vladavine Balše III. Iz manastirskih povelja saznaje se da su manastirima poklanjani i ljudi koji su bili nastanjeni na tome zemljištu. Selo Optočići, ili Ovtočići, koje je dobilo naziv po mnogobrojnosti (p)otočićima što su se slivali u Velju rijeku, prvi put se pominje 1482. godine. U tome dokumentu navodi se da su stanovnici sela zauzeli neke zemlje i jazove u selu Orahovu. Selo Utrg dobilo je naziv po glagolu utrgnuti, odvojiti se od planinskog zaleđa. To selo pominje se u popisu M. Bolice iz 1614. godine. Sela Ovtočići i Utrg čine pleme Podgor. Selo Tomići prvi put se

pominje u povelji Stefana Dečanskog iz 1326. godine pod nazivom Tomin Potok, a u Cetinjskome ljetopisu iz 1482. godine pod nazivom Tomići. Naselje Brijege, koje se nalazi u jugoistočnome dijelu plemena Brčeli, ne pominje se u istorijskim izvorima. Prve pomene Dupila i Trnova imamo 1234. godine u povelji Stefana Vladislava i u povelji Ivana Crnojevića iz 1482. godine. U povelji kralja Milutina iz 1296. godine prvi put se pominje selo Orahovo, poznato po mnoštvu orahovog drveća. „Sa ljudima i visema mećama“ poklonjeno je Vranjinskom manastiru. U tome selu nalazi se manastir s dobro očuvanim freskama, a svojevremeno je imao velike prihode od sušednih naselja. U povelji se takođe pominje zaselak sela Orahovo Mikovići. Selo Sotonići prvi put se pominje u povelji Ivana Crnojevića iz 1482, u kojoj je naznačeno da su stanovnici toga sela zapošeli imanje Vranjinskoga manastira u Orahovu. Selo Buković pominju M. Bolica 1614. godine, Andrijan Dipre 1811. i Vijala de Somijer 1820. godine. Selo Gluhi Do prvi put se pominje u povelji Ratačkoga manastira kao pošed toga manastira, a 1371. godine pominje se kao selo u Zeti. Prvobitno se nazivalo Dobri Do, a stanovnici Dobrodoljani. Prema sačuvanome predanju kraljica Jelena Anžijska, žena kralja Uroša, živjela je u Crmničkome polju, nedaleko od Veljega Oka i od Dobrodoljana i Ljubičana (danas Sotonića) dobijala kvalitetnu ribu za ishranu. Jednom prilikom donijeli su joj najgoru ribu zbog čega se naljutila, pozvala ih, ali joj se oni nijesu odazvali. Ogorčena njihovim postupkom, ona Dobrodoljane nazva Gluhodoljanima, a Ljubičane Sotonićima. Ta sela i njihovi stanovnici se i danas tako nazivaju.

Selo Limljani, pored pomena u povelji kralja Milutina iz 1296. godine, pominje se i u povelji Ivana Crnojevića 1482. godine, kojom se određuju granice Vranjinskoga manastira u Crmnici. To selo se pominje i u kotorskim dokumentima iz 1504. godine. Balša III svojom poveljom iz 1420. godine Vranjinskome mana-

stiru poklanja limljansko naselje Karuč. U kotorskim spomenicima iz 1459. pominju se lična imena iz naselja Karuč. Selo Godinje prvi put se pominje u povelji kralja Stefana Vladislava 1242. i u povelji kralja Milutina iz 1296. godine. Sela Godinje i Mijela pominju se i u povelji Ivana Crnojevića iz 1482. godine. U Godinju i Brčelima Balšići su imali svoje ljetnikovce. Nešto kasnije od Godinja pominje se i selo Boljevići pod nazivom Poluždrebica Štitari. Po narodnom predanju to selo je dobilo naziv u doba kraljice Jelene Balšić, koja ga je nazvala boljim od drugih mjesta. Selo Zebes je 1469. godine Ivan Crnojević poklonio Vranjinskome manastiru, što je 1527. godine potvrdio i njegov sin Skenderbeg Crnojević.

Na ušću rijeka Crmnice i Oraošnice nalazi se Virpazar, jedina varošica u Crmnici. Naziv varošice je sastavljen od dvije riječi: vir i pazar (vir znači rječno udubljenje, a pazar zelena livada između dvije rijeke). Vir se prvi put pominje u povelji kralja Vladislava iz 1242. godine. Koterski providur N. Erica 1692. godine ističe povoljan geografski položaj Vira i njegov značaj za trgovinu, godine 1772. Šćepan Mali pominje Vir, 1814. godine Petar I pominje pazar na Viru. Ruski inženjer Jegor Kovaljevski prvi put pominje Vir u literaturi 1841. godine, a putopisac Ljubomir Nenadović, prilikom putovanja u Crnu Goru 1875. godine pominje Vir kao „važan pazar“.

Plemena u Crmnici formirana su u župskim predjelima od srodničkih bratstava, sa zajedničkom krsnom slavom ili poslužbicom. U ostalim oblastima crnogorskim plemena su formirana na teritorijalnom principu. Da su u Crmnici formirana plemena na srodničkim vezama, potvrđuje primjer sela Gluhog Dola, čije stanovništvo po porijeklu ima homogen sastav (od 365 porodica u tome selu 335 vode porijeklo od istoga pretka).⁶ Najranije su

⁶ J. Erdeljanović, *Stara Crna Gora*, Beograd 1926, str. 192.

se katuni razvili u plemena u krševitim predjelima Crne Gore. Iako je Crmnica bila zemljoradnički kraj, stočari su činili većinu njenog stanovništva. P. Rovinski ističe da se u Crmnicu naselio stočarski živalj iz drugih krajeva.⁷ Nekoliko bratstava u Crmnici vodi porijeklo od Vasojevića, Hota, Miridita, Klimenata i drugih plemena. Dupilo je prvo selo u Crmnici koje je steklo plemensku organizaciju. Međutim, u 16. i 17. vijeku u Crmnici još nemamo izgrađenu plemensku organizaciju. Većinu naselja treba tretirati kao knežine, iz kojih će se tokom daljega razvoja formirati plemena. Knežine, a zatim i plemena, starale su se o svojoj odbrani od neprijatelja, a u slučaju veće opasnosti ona su se u borbi međusobno ispomagala. Kako se Crmnica u dužem periodu nalazila u sušedstvu tada moćnih država: Turske, Mletačke Republike i Austrije, to su Crmničani na svojim granicama vodili česte borbe za opstanak. Potrebno je istaći da ni za jedno crmničko pleme nije tačno utvrđeno kad je formirano. U jednom „domaćem“ popisu iz 1592. godine navedeno je osam crmničkih plemena, i to: Ovtočići, Brčeli, Tomići, Gluhi Do, Limljani, Boljevići, Sotonići, Dupilo i Orahovo. Međutim, ti nazivi plemena se razlikuju i ne odgovaraju njihovom ustrojstvu s kraja 17. vijeka, kad je definitivno završen proces njihovog formiranja. U prošlosti je bilo formirano sedam plemena: Podgor, Brčeli, Dupilo, Sotonići, Gluhi Do, Limljani i Boljevići. Prema podacima iz 1980. godine u tih sedam plemena bilo je 20 sela sa 188 bratstava i 701-im domom. Na području Crmnice danas postoje ova sela: Podgor (Utrg i Ovtočići), Tomići, Brčeli, Dupilo, Papratnica, Orahovo, Komarno, Trnovo, Mikovići, Braćeni, Brijege, Kruševica, Sotonići, Mačuge, Bukovik, Gluhi Do, Limljani, Boljevići i Godinje. Sela Seoca i Krnjice sa 15 bratstava čine osmo crmničko pleme. Ta sela se prvi put pominju u povelji kralja Milutina iz 1296. godine. Kraljica Jelena, supruga kralja Uroša, oko 1280. godine poklonila je selo Krnjice

⁷ P. Rovinski, *Černogorija II*, str. 40.

Vranjinskome manastiru, zajedno sa uljanikom u Kruševici. Seoca i Krnjice su rano postala crmnička naselja, što se, pored ostalog, vidi i iz jednog dokumenta 1626. godine, u kojem se pominje ime „kapetana Vuka Orlandića, Crmničanina, kojega su Crnogorci htjeli da izaberu za prvog glavara Crne Gore“.⁸ Plemensko uređenje u Crnoj Gori prestalo je polovinom 19. vijeka, ali nije iščezla privrženost ljudi svome plemenu ni u sadašnje vrijeme.

Iseljavanje stanovništva sa područja Crmnice bilo je uslovljeno ekonomskim razlozima, ratnim prilikama, krvnom osvetom i drugim nedaćama. Prva iseljavanja prema Primorju datiraju u 14. i 15. vijek, a zatim u Zetu. Godine 1657. 13 porodica iz Crmnice, Ljubotinja i Brajića sa 77 članova uselilo se u Peroj (Istra), a dvije godine kasnije još 30 porodica. U kasnijem periodu Crnogorci i stanovnici iz Crmnice selili su se i u druge zemlje: Italiju, Austriju, Rusiju, Dalmaciju, Tursku (Carigrad), Srbiju, Grčku, Francusku, Njemačku, a tokom 19. i 20. vijeka u Ameriku i Kanadu, a takođe i Australiju. „Mnogi Crmničani napustili su svoja ognjišta i to skupo platili. Bilo je onih koji su se odupirali raznim pritiscima i upornim pokušajima asimilacije i uspjeli da do današnjeg dana sačuvaju svoju nacionalnu svijest, vjeru, pismo i običaje“.⁹ Poslije II svjetskog rata više porodica iz Crmnice iselilo se u Vojvodinu u mjesto Sekić, koje je kasnije dobilo naziv Lovćenac. Iseljavanje je u znatnoj mjeri uticalo na smanjenje broja stanovnika u svim krajevima Crne Gore. Poznato je da je i Sv. Petar Cetinjski bio nezadovoljan iseljavanjem Crnogoraca. Svojim poslanicama odvrćao je ljude da se ne iseljavaju, da ne vjeruju organizatorima iseljavanja, koji to rade iz lične koristi. Međutim, iseljavanje stanovništva i dalje je

⁸ G. Stanojević, *Jedan platni spisak mornara i oficira mletačkih oružanih barki iz 1626*, Istorijski zapisi XXIV 1967.

⁹ V. Gojnić, *Migracija stanovnika Crmnice kroz vjekove*, Monografija Crmnice (opšti dio), Virpazar 2009, str. 75.

trajalo, ne samo u druge zemlje već i iz sela u selo. Danas u dijaspori živi veliki broj Crnogoraca, koji je prvržen svojoj matičnoj zemlji Crnoj Gori.

Crmnica je u 16. i 17. vijeku, kao i ostale oblasti u Crnoj Gori, sticajem nepovoljnih okolnosti, priznavala tursku vlast i plaćala danak. Crna Gora je priznala tursku vlast 1496. godine. Iako je od 1496. do 1499. bila pod upravom Stefana Crnojevića i bila zasebna oblast, ipak je bila pod nadzorom Skadarskoga sandžakata. Zbog svoje izloženosti prema Skadru Crmnica je bila u teškoj situaciji, pa su njeni stanovnici sve češće izražavali želju da dođu pod vlast Mletačke Republike, naročito nakon odlaska Đurđa Crnojevića u Mletke. Mletačke vlasti, znajući za raspoloženje Crmničana da dođu pod vlast Mlečana, vodile su pregovore sa skadarskim sandžakbegom s ciljem da omogući Crmničanima da priđu Mletačkoj Republici, ali u tome nijesu uspjele. Jedno vrijeme postojalo je mišljenje da je Crna Gora u 16. i 17. vijeku bila slobodna i nezavisna. Međutim, u radovima istoričara: Rugarca, J. Tomića, B. Đurđeva, G. Stanojevića, na osnovu provjerenih argumenata utvrđeno je da je u tome periodu Crna Gora priznavala tursku vlast i plaćala danak. Po mletačko-turskom ugovoru iz 1503. godine Crmnica je ostala pod turskim uticajem. U doba čvrste i okrutne vlasti Skenderbega Crnojevića (1513-1530) Crnogorci su često bježali u mletačke krajeve. I prije njegova dolaska na vlast Crmničani su tretirani kao Vlasi filurdžije, Vlasi stočari, koji su plaćali porez sultanu i sandžakbegu, bili su i u obavezi da plaćaju kazne i globe sandžakbegu i da rade na solanama u Grblju. Posrednici između naroda i turske vlasti nazivali su se muselimi (knezovi). Oni su sakupljali porez i predavali ga Turcima, a nijesu bili obavezni da plaćaju porez. Pominju se sljedeći muselimi u Crmnici: u Sotonićima Lješ Gojčin i Radosav Vuksan, u Dupilu Bogdan Vuča, Nikola Stjepanov i Radič Andrijin, u Bukoviku Ivan Vuk u Tomićima Stjepan Božidarev. Muselimi su bili domaći ljudi,

jer se ne pominje ni jedno muslimansko ime. U tome periodu u Crmnici je bilo i muslimana, o kojima se može suditi na osnovu toponima koji se i danas čuvaju u Crmnici: „čiflak“ Omera i Asana Mačića u Boljevićima, čitluk Redžepovina i voda Turčinoga u Godinju, Musina glavica u Utrgu, turska građevina Kalamut u Dupilu, turske građevine u Fučkoj Gori kod Komarna, Hagića krš i Turčinova jama u Gluhom Dolu, u Limljanima Alibegovina i Ademovina, Hasanov grob između Bukovika i Sotonića i dr. Erdeljanović navodi da je u Crmnici bilo domaćih spahija. Vujovići i Lekići na Trnovu i Komarnu, Lalići u Limljanima, Vukosavovići u Sotonićima i Đonovići u Brčelima. Nije utvrđeno da li je bilo turskih spahija u Crmnici. Domaće spahije imale su svoja sela i bili su posrednici između naroda i turske vlasti kod ubiranja poreza. U narodu je sačuvano predanje da je Vuko Lastavica iz Sotonića podigao jednu paru na narod i revoltirani narod ga je gomilom kamenja zatrpao nasred Komaranskoga polja, a spahija Đonović ubijen u Gluhom Dolu.

„Crmničani su se nalazili u najtežoj situaciji od svih Crnogoraca i zbog toga što su bili u graničnom pojasu između Turske i Mletačke Republike, čiji su suprotni interesi još više pogoršavali njihov i onako težak položaj. Upravo zbog ovakvog specifičnog položaja istorija Crmnice u ovom periodu je dosta burna. Turci prave vrlo česte i učestale napade na Crmnicu i preko njene teritorije. Crmničani pružaju otpor Turcima u više mahova, ubijaju turske haračlije i traže pomoć od Mletačke Republike.“¹⁰ Iako je Crmnica bila u teškom položaju u 16. i 17. vijeku, ipak je očuvano njeno teritorijalno jedinstvo, zahvaljujući prirodnim planinskim granicama, uticaju crkve kojoj je crmničko stanovništvo bilo naklonjeno, starješinskom sloju i srodnosti stanovništva.

¹⁰ M. Ostojić, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006, str. 100 i 101.

O postojanju turske vlasti u Crmnici najpotpunija dokumenta, pored radova naznačenih istoričara, predstavljaju turski defteri iz 16. vijeka, u kojima su popisana sva sela i mahale (broj kuća i baština). To su u stvari bili popisi kuća i imovine na koje se plaćao porez, ali bez podataka o broju stanovnika. Broj domova i oružanih ljudi u crmničkim selima biće prikazan u popisu Solovjeva 1592. i Marijana Bolice 1614. god.

U turskom defteru iz 1521. godine¹¹ naznačena su sela i mahale u Crmnici sa brojem kuća i baština, i to:

- Selo Dupilovi: kuća 86, baština 28,
- Mahala Bukovik: kuća 16, baština 2,
- Gluhi Do mahala Hvalići: kuća 6, baština 3,
- Mahala Živoder: kuća -, baština 4,
- Selo Orahovo: kuća 16, baština 9,
- Mahala Mikovići: kuća 5, baština 4,
- Mahala Bastaće: kuća 10, baština 2,
- Mahala Seleve kuće i Zlatar: kuća 12, baština -,
- Mahala Kruševica: kuća 11, baština 6,
- Mahala Hučinić: kuća 9, baština 2,
- Selo Trnova: kuća 23, baština 16,
- Mahala Brljani: kuća 11, baština 8,
- Mahala Komarno: kuća 22, baština 4,
- Selo Sotonići: kuća 50, baština 20,
- Mahala Kmeti: kuća 11,
- Selo Brčeli: kuća 48, baština 21,
- Selo Tomići: kuća 19, baština 7,
- Selo Optočići: kuća 31, baština 10,
- Mahala Kmeti: kuća 17,
- Selo Boljevići: kuća 30, baština 9,
- Selo Godinje: kuća 31, baština 14,

¹¹ Dr B. Đurđev, *Defter za crnogorski sandžak iz vremena Skender-bega Crnojevića*, Prilozi III-IV, Sarajevo 1952/53, str. 371-4.

- Selo Zabes: kuća 4, baština 3,
- Selo Limljani: kuća 55, baština 38,
- Selo Karuči: kuća 46, baština 17,
- Svega kuća 569, baština 233

Poznato je da Crmničani i ostali Crnogorci nijesu mirno podnosili teror turske vlasti, jer su im činjene velike nepravde. U tome defteru Skenderbeg Crnojević je dodao i naznačio jedan broj baština na „mrtve duše“ radi većeg iznosa filurije, a takođe i na račun rođaka za odbjegla lica.

U tom defteru u sastav Crmnice ubraja se Vranjinski manastir, jer je u Crmnici imao pošede, a teritorijalno joj nije pripadao, a ubrojan je i manastir Kom, koji nije imao pošede u toj oblasti. Prikazan je i ribolov Crnojevića (Ponari, Bunar itd). Na takve postupke Skender-bega Crmničani i drugi Crnogorci žalili su se sultanu, pa je po njihovom zahtjevu napravljen novi defter 1523. godine.

U defteru iz 1523. godine¹² naznačena su sljedeća sela i mahale:

- Selo Karuč: kuća 32, punih baština 1, praznih 12,
- Selo Dupilo: kuća 69,
- Mahala Bukovik: kuća 30, punih baština 5, praznih 6,
- Mahala Hvalići: kuća 6, punih baština 3,
- „Njiva“ Gluhi Do: dukata 30,
- „Njiva“ Živoder: punih baština 4,
- Selo Sotonići: kuća 50, punih baština 5, praznih 14,
- Selo Orahovo: kuća 12, punih baština 5, polubaština 1,
- Mahala Mikovići: kuća 5, punih baština 2, praznih 2,
- Mahala Bastaće: kuća 7, punih baština -, praznih 2,
- Mahala Bratene: kuća 14, punih i praznih baština nema,
- Mahala Seleve kuće i Zlatar: kuća 12, baština nema,
- Mahala Kruševica: kuća 11, baština nema,
- Mahala Hučinići (Hvačinići): kuća 9, baština nema,

¹² B. Đurđev, *Defteri za Crnogorski sandžak*, 1952/53, str. 396-398.

- Selo Brčeli: kuća 12, punih baština -, praznih 4,
- Selo Trnovo: kuća 22, punih baština 3, praznih 2,
- Mahala Brljani: kuća 12, punih baština -, praznih 3,
- Mahala Komarno: kuća 18, punih baština 1, praznih 22,
- Selo Optočići: kuća 37, punih baština 4, praznih 4,
- Selo Tomići: kuća 19, punih baština 2, praznih -,
- Selo Limjani: kuća 37, punih baština 10, praznih 1,
- Selo Boljevići: kuća 33, punih baština 3, praznih 3,
- Selo Zabes: kuća 3, punih baština 1, praznih -,
- Selo Godinje: kuća 27, punih baština 2, praznih 1.

Po tome defteru ukupno je bilo 505 kuća, 59 punih i 79 praznih baština, s kojih je sultanov prihod bio veći od sandžakbegova prihoda. Poznato je da su seljacima bile ostale i izvjesne feudalne obaveze prema crkvi i sandžakbegu, ali su te obaveze postepeno jenjavale. U to vrijeme nije postojala ni jednakost među stanovništvom, što se ogleda, kako ističe Đurđev, u tome što su postojali muslimi (knezovi) čije su kuće i baština bile oslobođene svih poreza i dažbina. Đurđev navodi da u tome defteru stoji da su „nevjernici iz sela u nahiji Crnici koja su blizu jezera davali sandžakbegu jednu svotu novca za lov velike ribe“.¹³ Ribu su prodavali na turskim trgovima u Podgorici, Rijeci, Viru i Baru.

Stanovništvo Crne Gore bilo je u 16. vijeku u istom položaju pod turskom vlašću, što se vidi iz deftera datiranih 1526, 1536. i 1570. godine. U defteru za *Dukađinski sandžak iz 1570. godine*¹⁴ naznačena su ova sela i mahale u Crmnici:

- Selo Karuč: kuća 40, baština 5,
- Selo Dupilo: kuća 41, baština 1,
- Selo Bukovik: kuća 22,
- Selo Hvalići: kuća 12,
- Živoder: baština 4,

¹³ B. Đurđev, *Defteri za Crnogorski sandžak*, Prilozi II, str. 49 i 50.

¹⁴ B. Đurđev, *Neobjavljeni defter za Dukađinski sandžak od 1570. godine*.

- „Njiva“ Gluhi Do: kuća 34,
- Selo Sotonići: kuća 50, baština 2,
- Selo Orahova: kuća 5, baština 4,
- Mahala Poljani: kuća 4, baština 2,
- Mahala Mikovići: kuća 6, baština 2,
- Mahala Bastaće: kuća 5, baština 2,
- Mahala Braćene: kuća 9, baština 2,
- Mahala Seleve kuće i Zlatar: kuća 8, baština 2,
- Mahala Kruševica: kuća 6, baština -,
- Mahala Kučanović: kuća 8, baština 2,
- Selo Brčeli: kuća 40, baština 4,
- Selo Trnovo: kuća 17, baština 5,
- Selo Brljani: kuća 7, baština 5,
- Selo Komarno: kuća 15, baština 4,
- Selo Optočići: kuća 60, baština 2,
- Selo Tomići: kuća 18, baština 4,
- Selo Limljani: kuća 47, baština 4,
- Selo Boljevići: kuća 34, baština 2,
- Selo Zebes: kuća 5, baština -,
- Selo Godinje: kuća 27, baština 2.

Prema tome defteru Crmnica je imala 540 kuća i 60 baština. Nazivi mahala u navedenim defterima (Bastaće, Seleve kuće, Kmeti, Poljano, Zlatar, Hučinić) danas se ne pominju, niti je poznato na kojim mjestima su se nalazile.

Na osnovu popisa iz 1592. godine¹⁵ Crmnica je imala šest knežina (plemena) sa 347 domova, i to: Ovtočići 38 domova, Brčeli i Tomići 51, Gluhi Do 45, Limljani 42, Boljevići 42, Sotonići 58, Dupilo 30 i Orahovo 42 doma. Krajem 16. i početkom 17. vijeka knežine u Crmnici jačaju i stabilizuju se, pa knežina u Dupilu ima neke elemente plemenske organizacije.

¹⁵ Solovjev, *Popis crnogorskih plemena iz 1592.*, Spomenik LXXVIII, str. 7.

Prema popisu iz 1614. godine¹⁶ Crmnica je imala 25 sela, ali je naznačeno samo 19, sa 723 doma, računajući sela Trново, Komarno i Zabes koja su bila upisana u sastav Ljubotinja. Međutim, kotorski providur Marijan Bolica ta sela je upisao u sastav Crmnice i ona su imala veći broj kuća i oružanih ljudi. U tome popisu dati su ovi podaci:

- Grabovljani: 60 kuća i 130 oružanih ljudi, pod upravom Vuka Dančulova,
- Ovtočići: 37 kuća i 95 oružanih ljudi pod upravom Dapca Nikolina,
- Utrg: 45 kuća i 100 oružanih ljudi pod upravom Nika Dabova,
- Tomići: 40 kuća i 88 oružanih ljudi pod upravom Vukmana Lukina,
- Brčeli: 51 kuću i 130 oružanih ljudi pod upravom Stijepa Stanova,
- Bukovik: 30 kuća i 90 oružanih ljudi pod upravom Vuka Miljova,
- Gluhi Do: 36 kuća i 90 oružanih ljudi pod upravom Nika Vuletina,
- Limljani : 40 kuća i 100 oružanih ljudi pod upravom Lala Vučetina,
- Karući: 38 kuća i 90 oružanih ljudi pod upravom Dapca Vuletina,
- Boljevići: 31 kuću i 80 oružanih ljudi pod upravom Marka Dončalova,
- Sotonići: 43 kuće i 94 oružanih ljudi pod upravom Rada Grepjeva,
- Brijege: 30 kuća i 70 oružanih ljudi pod upravom Vučića Nikova,
- Dupilo: 42 kuće i 100 oružanih ljudi pod upravom Đura Dapčeva,
- Orahovo: 50 kuća i 110 oružanih ljudi pod upravom Vulatka Bojova,

¹⁶ S. Ljubić, *Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata skadarskog iz godine 1614.*, Starine XII, Zagreb 1880, str. 170-171.

- Zabes: 28 kuća i 60 oružanih ljudi pod upravom Đura Nikova,
 - Godinje: 25 kuća i 56 oružanih ljudi pod upravom Nika Rajcova,
 - Trnovo: 40 kuća i 100 oružanih ljudi pod upravom Vukoslavca Radonjina,
 - Badglavi: 20 kuća i 70 oružanih ljudi pod upravom Dacivo Debeci,
 - Komarno: 27 kuća i 60 oružanih ljudi pod upravom Vula Tomaševa.
- Ukupno: 723 kuće i 1.713 oružanih ljudi.

U tome popisu dat je uvećani broj naoružanih ljudi u Crmnici, vjerovatno s ciljem da se mletačkim vlastima, kojima je u tome periodu Crmnica bila naklonjena, prikaže moć hrišćanskih vojnika za borbu protiv Turaka. U toku Kandijskoga i Morejskoga rata Crmničani su pružali pomoć Mlečanima u borbi protiv Turaka, posebno u toku napada na Bar, kad je učestvovalo hiljadu Crmničana 1649. godine. „Crmničani su u Kandijskom ratu bili izloženi čestim turskim napadima. To je izazvalo njihov očaj i ozlijeđenost. Crmnički glavari su 1. septembra 1659. godine molili mletačke vlasti da pruže utočište njihovim plemenicima... Velika strepnja Crmničana od turske opasnosti bila je ... sasvim opravdana.“¹⁷ Crmničani su polagali nadu u Mletačku Republiku da će im izaći u susret i omogućiti da jedan dio žitelja prijeđe na njihovu teritoriju u Primorju. Međutim, data obećanja mletačkih vlasti većinom nijesu ostvarivana. Godine 1649. Crmničani su odlučili da u odgovarajućoj situaciji priđu Mlečanima (među 10 kneževa iz Crne Gore koji su pregovarali s Mlečanima pet je bilo iz Crmnice).

Na osnovu provjerene istorijske građe i analizirane dokumentacije sa sigurnošću se može utvrditi da je Crmnica u 16. i 17. vijeku a i kasnije bila u veoma teškoj situaciji. Na tome prostoru sukobljavali su se interesi Turske i Mletačke Republike, a u

¹⁷ Dr Z. Folić, *Kroz istoriju Crmnice* (Monografija Crmnice – opšti dio), Virpazar 2009, str. 104.

kasnijem periodu i Austrije i Francuske. Izbijali su česti granični sukobi i javljale se ekonomske nedaće, ali je i u takvim uslovima, zahvaljujući hrabrosti i odvažnosti ljudi i dosljednom poštovanju svoje pravoslavne vjere, Crmnica očuvala svoje teritorijalno jedinstvo. Poznato je da su se Crmničani, i u doba najveće turske dominacije i eksploatisanja prirodnih bogatstava te oblasti, suprotstavljali turskimagama i begovima i odbijali da plaćaju harač, a jedan broj je prelazio na teritoriju pod uticajem Mletačke Republike i s njima se borio protiv Turaka.

Literatura:

- Jovan Vukmanović, *Crmnica*, Beograd 1988.
- B. Đurđev, *Defteri za Crnogorski sandžak iz vremena Skenderbega Crnojevića*, Sarajevo 1952/53.
- J. Erdeljanović, *Stara Crna Gora*, Beograd 1926.
- Š. Ljubić, *Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžaka skadarskog iz godine 1614.*, Starine XII, Zagreb 1880.
- R. T. Plamenac, *Memoari*, Istorijski institut Titograd, fascikla 84.
- G. Stanojević, *Iz istorije Crne Gore u 16. i 17. vijeka*, Istorijski zapisi, knjiga IX, Titograd 1959.
- A. Jovičević, *Riječka nahija u Crnoj Gori*, Naselja XI, Beograd 1926.
- Solovjev, *Popis crnogorskih plemena iz 1592. godine*, LXXVIII, Beograd 1935.
- P. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom IV, Cetinje 1994.
- V. Boljević-Vuleković, *Crmničko pleme Boljevići u prošlosti Crne Gore*, Podgorica 1995.
- M. Ostojčić, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006.
- S. Lekić, *Škole u Crmnici 1832-2002*, Bar 2002.
- V. Gojnić, *Migracija stanovnika Crmnice kroz vjekove*, Monografija Crmnice – opšti dio, Virpazar 2009.
- Dr Z. Folić, *Kroz istoriju Crmnice*, Monografija Crmnice – opšti dio, Virpazar 2009.
- Dokumentacija Državnog arhiva Crne Gore i Arhiva u Baru.